

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАЙСТРЕНКО Мирослава Іллівна

АНТИЧНА КУЛЬТУРА
І СВІТ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Спеціальність: ^{+10.01.01} 10.01.05. - порівняльне
літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ 1997

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі класичної і іспанської філології
Одеського державного університету імені І.І.Мечникова

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук,
професор **Наливайко Д.С.**

доктор філологічних наук,
професор **Смілянська В.Л.**

доктор філологічних наук,
професор **Маслюк В.П.**

Провідна організація:

Харківський державний
університет

Захист відбудеться "30" червня 1997 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д. 01.01.28 за адресою: 252017,
Київ, бульвар Шевченка, 14, актовий зал.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ, вул. Во-
лодимирівська, 58).

Автореферат розісланий "29" травня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

Дунаєвська Л.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. ХХ століття позначене найбільшою духовною кризою людства. З різних причин духовні цінності витіснені на периферію людської свідомості, в ній панують стереотипи масової псевдокультури. Щоб врятуватися від бездуховності, сучасна людина намагається віднайти втрачені вихідні морально-релігійні, естетично-інтелектуальні точки опори, повернутися до духовного лона, переосмислити його на межі нового століття, напередодні якого Україна почала новий виток своєї історії.

Поезія Шевченка, в якій найглибше і найповніше виразився дух нації, синтезувалися різні фактори української самосвідомості, її ментальності, дає можливість реконструювати головні архетипи цієї свідомості, виявити в них ті глибинні закономірності, ті універсально-загальнолюдські категорії духовного буття, які об'єднують нас в одну спільність. Антична культура є часткою цієї спільності. Тема "Антична культура і світ Шевченкової поезії", пов'язана з відродженням української духовності, з переосмисленням її генетичних ліній, визначає актуальність дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Тематика античних впливів на Шевченка не раз порушувалася у літературознавчих дослідженнях. Спеціальну розвідку Шевченковому "Перебенді" присвятив І.Франко, віднайшовши в ньому гораціївський мотив "Ненавиджу просту юрбу...". О.І.Білецький у статті "Шевченко і західноєвропейські літератури" (1939) наголосив на проблемі дослідження порівняльних зв'язків у творчості Шевченка та античних авторів, загострив увагу дослідників на актуальності зіставлень "невольничої" лірики Шевченка та "Сумних елегій" Овідія. Стаття С.Савченка "Шевченко і світова література" (1939) розвиває тему античних впливів в поезіях Шевченка. У ґрунтовному дослідженні Є.Пеленського "Шевченко-клясик" (1855-1861), що з'явилося у 1942 році, простежується роль античної культури як системи у формуванні Шевченка – художника і поета.

Статті М.Й.Білика, П.Приходька, В.Яніш, Т.Чернишової, румунської дослідниці М.Ласло-Куцук, Ю.Микитенка даліше роз-

кривають окремі аспекти теми "Шевченко і античність". Ю.Микитенко в статті "Поема Т.Г.Шевченка "Слепая" і давньогрецький міф про Едіпа" (1988) розглядає поему Шевченка як результат творчої взаємодії фольклорно-національного та античного матеріалу. В книзі Ю.Микитенка "Антична спадщина і становлення нової української літератури" (1991) третій розділ присвячений засвоєнню Шевченком античної культури. Проблема нашої постійного переосмислення художньої спадщини Шевченка та теми античних впливів на Шевченка гостро постає у праці Є.Маланюка "Книга спостережень". У серйозній праці Є.Пеленського "Шевченко-клясик" (1855-1861), що охоплює в основному творчість останніх літ поета, все-таки ціла низка питань залишається нерозкритою.

У 1992 році вийшла монографія "Шевченко і античність" автора даного дослідження, яка з окремими статтями стала основою дисертації. Поява монографії зумовлена фрагментарним і часто тенденційним висвітленням теми: в радянському шевченкознавстві панував образ революціонера-демократа Шевченка, мотиви революційного прометеїзму опрацьовувались найретельніше. На базі сучасного шевченкознавства та літературознавства вимагають нового дослідження такі зіставлення, як Шевченко – Овідій, Шевченко – Горацій, Шевченко – Вергілій та інші аспекти теми. Давно назріла тема "Антична культура і світ Шевченкової поезії" вимагає цілісного осмислення в системі єдиного процесу української духовності та її витоків.

Наукова новизна роботи полягає в концептуальному аналізі античної культури в творчості Шевченка як частки духовності українського народу, в переосмисленні творчої спадщини поета, в перегляді традиційно-догматичного погляду на його художній світ. Такий аналіз на монографічному рівні у вітчизняному шевченкознавстві зроблено вперше.

Мета дисертаційного дослідження зумовлена внутрішньою потребою переосмислення художньої спадщини Шевченка і витоків української ментальності, її генетичних ліній на різних рівнях. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання:

- в історичному аспекті розкрити джерела античних впливів на Шевченка, висвітлити його погляди на античну культуру;
- на основі аналізу глибинних структур художнього всесвіту Шевченка відтворити національний образ світу, виявити тип національної свідомості у зіставленні з пріоритетами загальнолюдських цінностей;
- простежити розвиток спільних гуманістичних тенденцій в поезії античних авторів та Шевченка, пов'язаних із хлібо-робським субстратом однієї культурної спільноти;
- висвітлити міфологічно-типологічне світовідчуття в слово-образі, часі-просторі, метаморфозі Шевченка;
- розкрити функціонування античних міфологічних символів Прометея, Алкіда, музи в його поезії;
- визначити вплив грецької драми на структуру поем Шевченка та їх проблематику;
- виявити спільні мотиви "Сумних елегій" Овідія та "невольничої" лірики Шевченка;
- висвітлити вплив Вергілія, Горация та інших античних авторів на творчість Шевченка.

Об'єктом дослідження є вся художня спадщина Шевченка з особливим акцентом на поетичні тексти, а також твори античних авторів: поеми Гомера, трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Аристофана, Теренція, ідилії Феокрита, поезії Лукреція, Вергілія, Горация, Овідія, Тібулла, твори Тіта Лівія, Плутарха, філософські праці Платона, Арістотеля, Сковороди та інших класиків.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці шевченкознавців: І.Франка, О.Кониського, Є.Пеленського, О.І.Білецького, Є.Маланюка, М.Шагінян, П.Зайцева, Ю.Івакіна, М.Кочубинської, Г.Грабовича, В.Л.Смілянської, праці М.Ласло-Куцюк та інших вчених, роботи спеціалістів з класичної філології: О.Ф.Лосева, А.А.Тахо-Годі, М.Л.Гаспарова, А.Содомори, дослідника національних образів світу Г.Гачева, філософів Й.Ф.Гердера, М.Хайдеггера та інших.

В дисертації застосований системно-описовий принцип аналізу з використанням порівняльного, психологічного, структурного методів.

На захист виносяться такі положення:

- генеза української культури пов'язана з античною історично;
- взаємодія античних і національних традицій у творчості Шевченка – природний синтез, що простежується і при побіжному, і при проникливому розгляді глибинних структур його художнього всесвіту;
- субстрат старогрецької та української культури хліборобський, дім і сад є головними символами ментальності хлібороба, його художньої образності;
- поетична геометрія, висвітлена в творах Шевченка, своєю інтерпретацією сягає найглибшого індоєвропейського коріння;
- Перебендя – жива традиція гомерівського Демодока на українській землі, "Кобзар" – увічнення давньої пісенно-поетичної традиції в літературі нового часу;
- поема "Гайдамаки" – органічний сплав українського матеріалу та античної форми, вступ та пролог, ліричні відступи та хоріві партії грецької драми аналогічні за проблематикою;
- поезія Овідія – імпульс пробудження Шевченкової музи і появи його ранніх творів у Петербурзі;
- спільні мотиви "Сумних елегій" Овідія та "невольничої" лірики породжені спорідненими обставинами однієї долі;
- серед античних авторів вплив Горація на Шевченка найглибший.

Теоретичне і практичне значення роботи. Теоретичні положення і практичні висновки роботи можуть бути використані для дальшого дослідження творчості Шевченка та ментальності українського народу.

В наш час визріває тенденція повернення людини до лона культури, її витоків, є гострою потребою гуманізації та демократизації суспільства. Вона починається із звернення до духовних джерел свого народу, осягнення національної культури як частки

світового культурного процесу, співучасті у світовому культурному обміні через визнання загальнолюдських цінностей, усвідомлення Землі як спільного дому всього людства. Тому результати дослідження можуть бути використані: у вузівських курсах з історії української літератури та історії культури, у спецкурсах з історії української літератури, у змісті лекцій на тему формування української духовності та витоків української ментальності.

Апробація роботи. Результати дослідження викладені у монографії "Шевченко і античність", відзначеній багаточисленними відгуками-статтями у центральній та місцевій пресі. В американському журналі "Наше життя" на книгу "Шевченко і античність" вийшла рецензія А.-Г. Горбач "Нові аспекти шевченкознавства в Україні" (Нью-Йорк, 1994, - № 3. - с. 2-3). Наукове товариство імені Шевченка в Нью-Йорку 19 квітня 1994 року відзначило книгу "Шевченко і античність" нагородою. Доповіді на тему "Антична культура і світ Шевченкової поезії" виголошувались на шевченківських конференціях, на наукових міжнародних конференціях, присвячених проблемам відродження української культури.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, шести розділів, висновків і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, характеризується ступінь її опрацьованості, визначаються мета і завдання дослідження, описуються її методологічні основи, обґрунтовується вибір теми, теоретичні та емпіричні джерела, розкриваються новизна і теоретико-практичне значення винесених на захист положень.

В першому розділі "Джерела античних впливів на Шевченка і погляд Шевченка на античність" розглядається літературний фон античних традицій в українській культурі, на якому з'явилися "Енеїда" Котляревського та "Кобзар" Шевченка, наголошується, що процес засвоєння та осмислення античної культури на нашій землі був природним і безпосереднім, тривав протягом тисячоліть

у різних формах. Глибоке коріння античних традицій пускало свіжі паростки в українському ґрунті, починаючи з найдавніших часів грецької колонізації півдня нашої Батьківщини - з VII ст. до н.е. Дух грецької класики витав у середньовічні часи Київської України-Русі, панував у стінах Києво-Могилянської академії.

Класичні мови, антична література, філософія, риторика були об'єктами глибоких досліджень вчених академії, що відзначалися високою культурою, всебічною освіченістю, досконалим знанням класичних мов, особливо – латинської, якою велось викладання у старших класах академії і яка вважалася протягом століть в Україні мовою вищої школи. Серед професорів академії (Й.Кроковського, С.Яворського, Хр. Чарнуцького, С.Тодоровського та інших) помітно виділяється постать Ф.Прокоповича, державного діяча й відомого просвітителя, глибокого знавця класичних мов та античної культури, одного з найвидатніших культурних діячів першої третини вісімнадцятого століття, найосвіченішої людини свого часу. Про великий потяг до античної культури вчених академії, їх просвітницьку діяльність на рівні гуманістичного руху західноєвропейських просвітників свідчить бібліотека Києво-Могилянської академії та особисті книгозбірки її професорів.

Вся українська культура XVII-XVIII ст. – література, музика, живопис, архітектура – безпосередньо пов'язана з історією Києво-Могилянської академії. Вихованці академії працювали у найрізноманітніших галузях суспільного і культурного життя, поширювали освіту не тільки в Україні, а й по всій східній і південній Слов'янщині. Добрі впливи вихованців Києво-Могилянської академії на різних представників давнього українського роду Сокири розкриваються Шевченком у повісті "Близнець". У цій же повісті згадується відомий вчений, громадський та церковний діяч XVIII ст. Г.Кониський, розповсюджувач ідей Просвітництва в Україні, якому в часи Шевченка приписували твір "Історія русів".

Антична філософія, патрологія та Біблія стали джерелом філософської думки Сковороди, учня й вихованця академії. Він звертався до "сродных к богословию", не відступаючи від чітко сфор-

мованої теорії "сродности", за якою людина повинна прислухатися до своїх вроджених нахилів, щоб бути корисною собі і суспільству. З античних мислителів "сродними" були чисельні представники досократівської філософії: боговидець Платон, який навчав Сквороду споглядати вічність, Сократ, Демосфен, Епікур, Арістотель, Філон, Марк Аврелій, Лукіан та Плутарх. Останнього Скворода називав *vir plenus fidei ac venustatis* ("муж, сповнений вірою і витонченістю"). На думку Сквороди, духовність, виражена в символічній формі Біблії, притаманна усій культурі, в тому числі античній ("Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни", "Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира"). Зближуючи Біблію і духовну культуру античності, Скворода прагнув ідентифікувати їх за символічною формою виразу.

Авторка наголошує, що Скворода прекрасно почуває себе в царині римської літератури, досконало знає Вергілія, Ціцерона, Сенеку, Лукреція, Персія, Теренція. Проте Горація цінить найвище і називає його "римським пророком". Ідея розумного життя, позбавлення від пристрастей і задоволення "з малої частини" – основні критерії людського життя за Сквородою та Горацієм. Обом притаманні: втеча від метушливого суспільного життя, пошуки душевної гармонії на самотині, почуття міри, повага до життєвої мудрості, вираженої в *aurea mediocritas* і найголовніше – плекання чистого сумління.

Скворода, який природно старався прояснити сутність людської духовності, висвітлити її витoki, розвиваючи тезу про єдність всіх культурних засад, не розділяючи і не відкидаючи нічого з духовних надбань людства, мусив імпонувати Шевченкові. Духовні вершини гуманної та високоетичної філософії Сквороди, вчення філософа про людину, що містить в собі "образ Божий", найбільше відповідали Божій іскрі Шевченкового генія з любов'ю до людини, творенням нею добра у світі. Виключна споглядальність Сквородою трансцендентного світу, пізнання самого себе, людської душі, відмова від усього тлінного, земного, тутешнього вирізняє Сквороду в історії всієї західноєвро-

пейської культури. Філософ жив так, як вчив, і вчив так, як жив. Між його наукою та його життям не було розриву, повторивши своїм життям сократівський ідеал філософа і людини. Очевидно, через Сквороду, якого називали українським Сократом, образ великого грека з його життям і вченням западе в душу Шевченкові і він згадає його не раз у своїх творах (рисунок "Смерть Сократа", поезія "N.N." ("О думи мої! О славо злая!"), повісті "Капитанша", "Художник").

Про свої шкільні роки та знайомство з поезією Сквороди Шевченко згадає у вірші "А.О.Козачковському" та повісті "Княгиня". Із цих згадок можна зробити висновок, що сквородинські псалми входили в шкільну програму того часу, "сліпий" Совгир коментував їх на уроках, Шевченко в бур'яні повторював одне з домашніх шкільних завдань. Очевидно, Скворода посіяв перші зерна цікавості до античної культури в душі поета, першим відкрив Шевченкові поетично-філігранний і філософсько-глибинний світ Горація. Засуджуючи в пролозі до комедії "Сон" людську жадобу до наживи, Шевченко опрацьовував типологічний мотив оди Горація "До Мецената" (Оди, I.1), своєрідно інтерпретований Сквородою у вірші "Всякому городу нрав і права".

Другим важливим джерелом, з якого Шевченко черпав знання про античну культуру, вважає авторка роботи, стала гумористична та сатирична українська поезія XVIII ст., переклади творів античних авторів на українську мову, що вилилися в образну систему трагедій та бурлеску – важливий засіб поширення й відродження античності в українській літературі XVIII століття. Вершиною всіх античних перелицьовок стала "Енеїда" Котляревського. Звертаючись до твору римського автора, основою якого була антична міфологія, Котляревський відтворив життя українського народу XVIII ст. в незвичному ракурсі. Успіх "Енеїди" Котляревського доводив популярність творів античних авторів в Україні, добру обізнаність з ними українського читача, що зумів порівняти оригінал з трагедією й оцінити дотепність та винахідливість автора нової "Енеїди". Твір Котляревського надовго визначив бур-

леск як один з основних жанрів нової української літератури в час її становлення.

Концепція оцінки творчості Котляревського Шевченком відбилася у вірші "На вічну пам'ять Котляревському". Поет з захопленням згадує "Енеїду" в "Художнику" і "Близнецах". У бурлескній традиції з посиланням на твір Котляревського Шевченко показує героїню "Наймички" Лукію як українську Венеру ("богиню Пафоса") – "босу, задрипану, простоволосу". У бурлескно-травестійному аспекті устами Федора Сокири оцінює Шевченко дві оди Горація у талановитій пародії Гулака-Артемовського (повість "Близнецы"). Переосмислюючи образи античної міфології засобами бурлескно-травестійного стилю, Шевченко надав йому сатиричного звучання, підпорядкував викривальним цілям своєї поезії.

Знайомство Шевченка з античністю, безумовно, відноситься до далеких дитячих літ, пов'язаних з великою жадобою до знань і великою школою поневір'янь. Проте петербурзький період – найінтенсивніший час засвоєння античної культури, поворотна віха в житті Шевченка. У Петербурзі Шевченко отримає волю, стане вихованцем академії. У Петербурзькій Академії мистецтв з сильними класичними традиціями учень Брюллова Шевченко відкрив для себе духовний світ античної культури в мистецькій красі, поглибить знання зі старогрецької літератури, міфології, історії.

Ролі античності в професійному житті художника він присвятить повість "Художник", створить на античну тематику цілу серію малюнків: "Смерть Лукреції", "Аполлон Бельведерський", "Геракліт" та інші. До 1836-1837 рр. дослідники відносять також малюнки Шевченка, згадані в повісті "Художник": "Маска Лаокоона", "Голова Люція Вера", "Голова Генія", "Германік", "Фавн, що танцює", "Смерть Сократа", "Мідас, повішений Аполлоном", композицію "Едіп, Антігона і Полінік" та інші. Збережені мистецькі твори Шевченка, виконані в академічній манері, відзначаються глибоким проникненням художника Шевченка в світ античної міфології та історії. Загальноосвітнє значення античної культури Шевченко розкриє у "Близнецах", твори Го-

мера, Горація, Вергілія, Тита Лівія, Геродота у повісті він віднесе до високоавторитетних джерел виховання молоді.

У другому розділі "Світовідчуття Шевченка в лінії, фігурі, числі, кольорі" розкриваються національна свідомість і хліборобська ментальність українця через глибинні структури Шевченкового космосу – крізь поетичну геометрію. Авторка роботи наголошує, що лінія, фігура, число, колір представляють особливий інтерес для дослідника. Поет вживає їх інтуїтивно, природно включаючи в тканину свого тексту. Одночасно вони визначають своєрідність його художнього мислення, специфіку буття українця-хлібороба, життя якого тісно пов'язане з землею і з усім тим, що росте, зріє, підіймається вгору ("Рости, рости, тополенько, Все вгору та вгору!"). Україна – нація рільників, ратаїв, орачів, плугатарів, плужників, сіячів, косарів, женців і жниварів. Земля – основа українського етносу, небо – його Абсолют. Погляд хлібороба тягнеться вверх за стеблиною рослини і стовбуром дерева, що моделюють основну лінію хліборобського космосу – вертикаль.

Потяг до висоти універсальний в поезії Шевченка: все, що гідне уваги поета, важливе для нього, обов'язково розташовується на висоті: "У тієї Катерини Хата на помості", на горі стоять палати і т.д. Пошук малого Шевченка залізних стовпів – це подорож до високої гори, що підтримує небо. З висотою пов'язана остання воля поета ("Як умру, то поховайте Мене на могилі"). Свій поетичний дебют Шевченко розпочав з висотно-космічних вражень (вступ до "Причинної"). В останньому вірші "Чи не покинуть нам, небого..." та сама комбінаторика понять – космічний верх з "безвічними" зорями і низ з бездонною та каламутною Летою як символом забуття.

Космос Шевченка – матеріально чутлива, жива фізично-духовна цілість, що набирає ознак круглої форми, в просторовому вирішенні тяжіє до кола, вражає своєю гармонією, внутрішньою розумністю та спокійною величчю. Концепція вічноколового руху звучить у вступі до "Гайдамаків". Безперервно-колові зміни матеріального світу у пейзажах Шевченка відбивають пори року. Шев-

ченків всесвіт, що виграє витками космічної кулястості, гармоніє з моделлю світового дерева Гомера в "Ліаді" (VI, 145-149), відлунюється в архітектурній формі купола українських соборів та церков, а мікроколо гармонійної цілості накреслює у творах Шевченка поетична фраза з прийменником або прислівником "кругом", наприклад, у "Перебенді" (уривок "Кругом його степ, як море..."), в "Гайдамаках" ("Кругом святого Чигрина Сторожа стане з того світу") та інших творах. В обрисі мікрокола втягуються різні об'єкти матеріального світу, організовані в художньому просторі навколо єдиного центру. У "Причинній" ("Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали") ним є дуб і дівчина на ньому, у "Тополі" – одинокі серед степу дерева, в "Перебенді" – сліпий кобзар. Вжиті в різних контекстах прислівник або прийменник "кругом", прийменник "серед" утворюють улюблений штамп поетичної фрази. Часто вживані, вони вирізьблюють орієнтири Шевченкового космосу: все, що знаходиться в центрі кулі, є головним для поета, інше – відступає на задній план, на периферію, на "край світу", який для Шевченка не представляє інтересу, губиться вдалині, стає замріяним. В основі світовідчуття стародавнього грека та українця лежало замкнуте коло Евклідової геометрії.

Аналіз показує, що космос Шевченка надзвичайно диференційований, густо заселений навколо центральної вертикалі. Наявність чітких форм та опозицій в художньому всесвіті Шевченка свідчить про досконалу сформованість та влаштованість українського хліборобського космосу, компактно-замкнутого, поляризованого від матерії до духу на світ абсолютного Добра і Зла.

Універсальна структурованість Шевченкового космосу, великою мірою закодованого, глибоко онтологічна, диференційована за принципом бінарних опозицій, в основі яких лежить число "2", число полярних понять і бінарних протиставлень, виражених у творах поета мовою контрасту, антитези, оксиморону. У давніх космогоніях вихідною була теза про цілість світу, з якого поступово виринає перше семантичне роздвоєння на непарне і парне. Ця перша дихотомія відокремлює світло від тьми, Небо від

Землі. Первісне тлумачення світу у Біблії складається з однієї двоїстої опозиції. За Гесіодом неупорядкований Хаос став джерелом Космосу.

Принцип бінарних опозицій протягом тривалого часу був головним інструментом людського пізнання та тлумачення світового цілого. Чітко виражений у Шевченка, він відтворює певний рівень національної свідомості українського народу, стверджує різкий контраст між гармонійною світобудовою і дисгармонійними суспільними структурами. Крізь поетичну геометрію "двійки" час-то виступає людське горе. Проте найдосконалішою монадою буття і вищим ступенем його організації у Шевченка є число "3". Воно пронизує всі поетичні тексти і виступає універсальним інтерпретантом досконалої завершеності ("Ой три шляхи широкії Докупи зійшлися"), проявляє себе як часова категорія ("Невеликіі три літа Марно пролетіли").

На різних рівнях буття число три набирає різних символічних значень, виявляє себе в триоб'ємності простору, тримірності часу, триособовості родини, в трикратності ритуальних формул і дій. У містерії "Великий льох" три душі, три ворони, три лірники – символічні образи, поезія "Три літа" втілює головні концепти Шевченкової творчості. Число три у Шевченка виступає головним принципом найдосконалішої організації буття; крізь прозору геометрію "трійки" часто виглядає людська радість ("І синові за три копи Жупанок купила"). У порівнянні з "двійкою" "трійка" є складнішою і змістовнішою парадигмою пізнання світу. Ідея троїстості переважає у способі мислення індоєвропейців і вся культура індоєвропейської спільності базується на цій zasadі.

Поезії Шевченка відзначаються чітко вираженою кольористичною тональністю, яка передається або шляхом кольорових епітетів, тобто експліцитно, або шляхом кольорових об'єктів, тобто імпліцитно. Палітра кольорових епітетів неповторна, перенасичена різними інформаціями, які домальовує уява читача. Навіть безкольорові епітети виконують кольористичні функції, гармонують з настроєм поета і читача, відповідають їх душевному стано-

ві. Скупими, але виразними штрихами Шевченко передає миттєвість і вічність барви, в якій виграє навколишній світ і пульсує людське життя, передає просто, але ця простота межує з найбільшою складністю. Своєю художньою манерою Шевченко найяскравіше у світовій літературі втілює постулат Горация *ut pictura poesis*. В мові сонця, місяця, хмари, рясту, барвінку, калини, пожовклого листа помітні мазки пензля і сліди техніки Шевченка-живописця, відчувається художник за мольбертом. Проте в акустично-зорових візерунках Шевченкових текстів вловлюється перевага поезії над живописом.

Шевченко-кольорист розвиває багатовікову європейську символіку. Кожна барва розкриває інтенсивність та яскравість душевних порухів поета, спалах його почуттів, рожева – найпотаємнішого. Психологічна виключність рожевої барви, яка пов'язується з найінтимнішими переживаннями та асоціаціями в житті поета, перегукується з найніжнішою кольоровою символікою гомерівських образів.

В художньому всесвіті Шевченка дослідниця виділяє "Садок вишневий коло хати ..." як поетичний код хліборобської ментальності, стверджуючи, що в мініатюрній ідилії "українська сувора муза" Шевченка висвітлила і прояснила весь досвід загальнолюдської туги за найсокровеннішими витворами мирного людського генія, піднесла та узагальнила їх до рівня символів та архетипів, оспівала хліборобський спосіб життя так артистично просто, як ніхто до неї у світовій літературі.

Поетична геометрія в поезії "Садок вишневий коло хати..." прочитується на кодовому рівні. Хліборобська вертикаль домінуюча: світло "вечірньої зіроньки" (тайна божественного) єднає землю з небом, людину з Богом, перетворює вечерю в таїнство: на святий вечір у передріздвяну ніч українська родина сідала за стіл з появою на небі вечірньої зорі. Крім того, геометрична вертикаль втілена в хаті з садом. Циклічні процеси вічності життя сконцентровані в коловому русі. Так було, є і буде. Гармонійну цілість сім'ї плугатар-мати-діточки моделює число "3".

Палітра поезії "Садок вишневий коло хати ..." виражена ім-

пліцитно. Весняно-вишневий сад з хрущами випромінює білу, зелену й золотисту барви. За плугатарем з плугом зринає тепло-чорна рілля. Жовто-золоте світло "вечірньої зіроньки" передба-чає фон синього неба, аналогічно до поезії "Сонце заходить, гори чорніють...". Крім того, поетично-живописні можливості "Садка" поглиблені скульптурно. Кожна картина неначе виліплена з най-податливішого матеріалу – українського буття вічності.

В третьому розділі "Типологічно-міфологічне в поезії Шевченка: слово-образ, час і простір, метаморфоза" розкриваються міфологічні прикмети Шевченкового світовідчуття в таких універсальних категоріях його поетики як слово-образ, час і простір, метаморфоза. Авторка вирізняє антропоморфну природу Шевченкового слово-образу, характерну для міфопоетики античних авторів. "Що за слова в тебе линуть, дитя, крізь зубів огорожу!" – звертається до Одисея старенька Евріклея ("Одіссея", XIX, 492). В "Гліаді" слово – крилате (II, 7), в ньому частка невидимої душі. Образ крилатого слова продовжив життя у творах Горація: "Тільки-но пущене в світ, вже летить, не вертаючись слово", – пише про слово Горацій ("Послання" I, 18, 71).

У вірші "Не для людей, тієї слави..." Шевченкова концепція антропоморфно-одухотвореного слова звучить ще яскравіше:

З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти...

В "Кавказі" поет називає слово живим, у "Гайдамаках" розповідає про живу душу слів. Думка про слово, що "плаче і сміється", має "душу" – це анімістичний погляд на його природу (душа по-латині *animus*). Слово-образ поета завжди світиться різними гранями людяності.

Підмічена трьома поетами характерна ознака слова-образу крилатість – спільна риса їх поетичної виразності, проте з різним ступенем метафоричності. Шевченкове крилате слово, проникну-

те безпосередністю вислову, пов'язане зі світобаченням людини на певному етапі освоєння нею природи слова і себе самої. Аспекти цього світобачення різноманітні. У вірші "Ну що б, здавалося, слова..." звучить мотив божественного походження слова й поезії, важливий для античних авторів. У Шевченковому слово-образі – відгомін магічної дії тих прадавніх часів, коли слово в уяві людини творило найбільші чудеса – оживляло інертну природу. Під звуки музики братів Зета та Амфіона каміння само вкладалося у фіванські стіни, співом і грою на кіфарі Орфей приборкував хижих звірів, водив за собою ліси, зворушив царство мертвих. У "Гайдамаках" Шевченка магією володіють слова закоханих Яреми і Оксани ("Мій!.. – аж верби нагинались, Слухать тую мову"), а також спів солов'я, що чарує вербу.

Шевченкове слово живописно-мелодійне, є синтезом скульптурності й кольоровості. Словом Шевченко вирізьблює образ думки у "Перебенді", "хмароньки" у вірші "За сонцем хмаронька пливе...", імплікує в ньому барву: думи – рожеві квіти. Мелодійне Шевченкове слово насичене внутрішньо-алітеруєчими звуками української землі. У Шевченковому слові бринять журливі звуки української сопілки, лунають співи пташок серед зелених гаїв та спілих хлібів, вловлюється шелест тонких очеретів та густих верболізів, шепіт небесних світил, плескіт Дніпрових хвиль і синього моря. Шевченкове слово належить до найбільших таємниць українського буття. Крім того, Шевченкове слово позначене християнською мораллю: воно несе світло істини, що йде від Бога, отожднюється з Богом ("Пророк", "Подражаніє 11 псалму").

Міфологічне осмислення Шевченком навколишньої дійсності чітко виступає в таких категоріях його художнього всесвіту як час та простір. Творчість поета, безумовно, демонструє виключно хронотопічне переживання Шевченком часу й простору в усіх областях і сферах його багатогранної діяльності, проте міфологічний час домінує в серцевині його поезії. Циклічний, він гармонує з ритмами космічно-фізичного життя та рухом небесних світил. Стираючи відмінності між теперішнім, майбутнім і минулим, міфологічний час репрезентує вічність.

Універсальні міфологічні істини – взаємодія конкретного й загального, земного й космічного, вічноповторюваного і короткочасного сконцетровані у вступі до "Причинної". У "Заповіті" просторово-часові виміри також підпорядковані міфологічній моделі.

Т. Чернишова у статті "Заповіт" Шевченка в аспекті зв'язків зі світовою літературою" стверджує, що "Заповітом" Шевченко вступає в літературну дискусію про місце поезії та поета в суспільстві, яку розпочав Квінт Горацій Флакк своїм "Пам'ятником" і знаходить у творі Шевченка основні компонентни відомої оди римського поета.

На нашу думку, у "Заповіті" Шевченкова муза розвиває традиційний мотив античної літератури – самооцінку поетичної творчості, її увічнення в людській пам'яті, характерний не тільки для Горація, а й для інших римських поетів (Проперція, Овідія). "Незле тихе слово" Шевченкового "Заповіту", співзвучне із заповітними рядками "Метаморфоз" Овідія "буду в людей на устах" (XV, 879), безсумнівно, є самобутнім відгомонам лункого поетичного топосу античних авторів.

Шевченкове світовідчуття часу об'єднує у своїй виразності ренесансно-гуманістичну точку зору на природу та людину з фольклорно-національною. Вона ближча до античної, де час виступає руйнівною силою відносно природи і чужа сучасній – з людиною-руйнівником природи. Тому концепція всепожираючого Сатурна в його поезіях ключова.

Простір у Шевченка антропоморфний. В ньому відбите специфічно інтимне ставлення до природи, характерне для аграрних цивілізацій з хліборобською ментальністю за принципом антропологічно-міфологічної моделі (Україна – жіноча постать, Дніпро втілює чоловічі начала). Евклідівська статичність замкнутого кола у світовідчутті, хліборобський егоцентризм з жахом до безкрайого простору та відразою до експансії чужих територій, характерні для самосвідомості української душі, відбиті в просторових уявленнях Шевченка найяскравіше.

В систему художнього мислення поета органічно входить мо-

тив метаморфози – прадавній спосіб міфологічного пізнання світу, корені якого сягають у сферу анімістичних уявлень, невід'ємних від віри в магічну силу живого слова й одухотворення природи. Популярна в європейській античності, глибока у ментальності хлібороба, метаморфоза поетично стверджує незмінну вічність та гармонійну мінливість первенів світу в різних трансформаціях. Як складова частина народної поезики, метаморфоза органічно входить в систему художнього всесвіту та образного мислення поета, проте спільні структурні компоненти "Тополі" Шевченка і розповіді про Дафну в Овідія наводять на думку, що саме "Метаморфози" римського поета могли стати імпульсом виникнення Шевченкової поезії про перевтілення; пізніше поет творчо переосмислив, поглибив цю тему.

У "Священному слові" Піфагора метаморфоза теоретично узаконена ідеєю метемпсихозу. Вона втілює ієрархію живих істот у всесвіті, підкреслює привілейоване становище людини в ньому. В поезії Шевченка вчення метемпсихозу набуває реалістичного звучання, розкривається у несподіваному ракурсі натуралістичного малюнка (вірш "Мені здається, я не знаю...").

Четвертий розділ "Міфологічні символи в поезії Шевченка. Прометей. Алкід. Муза" присвячений інтерпретації Шевченком вічних образів світової літератури. Прометей, Алкід, Муза – найвідоміші серед них.

Могутня титанічна постать Прометея зі стихійними почуттями і першою великою людською печаллю серед радісного олімпійського світу під егідою Зевса стала головним персонажем драми Есхіла "Прометей закутий", устами якого еллінський геній втілює найсокровенніші думи і надії людства, що виникали при перших зіткненнях людини з природою та установленні нею перших суспільних відносин.

Новітні інтерпретації античного символу повністю відповідають його глибині, універсальності, величності. Еволюція образу Прометея у світовій літературі відбуватиметься шляхом стирання його титанічно-божественних рис та заміни їх людськими

й приближення образу Прометея до земних людських ідеалів. Вперше це стирання відбудеться в трактаті Бокаччо "Генеалогія богів". Гете, Байрон, Шеллі розвиватимуть гуманістичні тенденції міфологічного символу.

Злиття титана Прометея з людиною, з усім народом досягає свого завершення у Шевченковому Прометей у поемі "Кавказ", створеній восени 1847 року після звістки про смерть на Кавказі приятеля Шевченка Якова де Бальмена, ілюстратора його рукописного "Кобзаря" 1847 року. Втрата друга вивела Шевченка на широкі простори своєї теми, привела до першого в історії людської культури великомученика та бунтаря і через нього оскаржила весь трагічний досвід пригнічених, поневолених, понівечених народів, розкрила всі дієства імперського зла, набула широких рефлексій національного та універсального характеру.

Поет заперечив ідею тоталітарно-абсолютизованих режимів з агресивним розподілом світу під виглядом цивілізаторських, визвольних, релігійних та інших місій, виголосивши молитву-прю до Всевишнього про неможливість змиритися з реальністю створеного Богом світопорядку та людиною як його подобою (уривок "У нас святу Біблію читає Святий чернець...").

Оскарженням людської жорстокості і попраної несправедливості до ближнього Шевченко залишався майже самотнім серед літераторів неозорої імперії, співці якої від Державіна до Тютчева прославляли кавказькі війни величними рядками імперської зверхності до диких горців, трактуючи кавказьку тему в контексті всесвітньої православної місії Росії. І тільки пізніше – в середині XIX ст. в поезії О.Полежаєва, О.Бестужева та М.Лермонтова з'являться мотиви засудження російської агресії на Кавказі.

Шевченків Прометей самотньо виділяється і в світовій літературі. Прометей Бокаччо, Гете, Байрона, Шеллі та інших поетів актуальні для кожного народу на всі віки. Породжені часом, вони втілюють загальнолюдські ідеї і відзначаються спільною рисою – універсальною абстрактністю. А Шевченко розкрив символіку античного міфа на конкретному матеріалі і беззаперечному історич-

ному факті. Загадковий для античної людини Кавказ, чужий, невизначено-незвичний край землі постав у величному образі високих гір, засіяних "горем", политих "кровію" сучасників та друзів поета. Геніальна думка стародавніх греків, сконденсована в міфі, ожила крізь тисячоліття: досвід споконвічних знущань над неупокореним титаном перетворився у геноцид кавказьких народів. Як в поезіях "Мені однаково...", "І мертвим, і живим...", "Бували війни й військові свари..." в "Кавказі" яскраво проявився провіденціальний дар генія Шевченка. Його Прометей – це проблема сучасності, яку осягнув поет крізь століття.

"Неофіти" продовжують тему Прометея на новому етапі розвитку російського суспільства. Тематично поема пов'язана з історією стародавнього Риму, з поширенням християнства в період кризи рабовласницького суспільства, фактично – з історією Російської імперії. У "Неофітах" зображені події, які відбувалися в Римській імперії часів Нерона і одночасно – в Російській часів Миколи I. Крізь призму історії шляхом аналогії та алегорії Шевченко розкриває своє розуміння суспільно-політичної ситуації в Росії перед селянською реформою 1861 року.

З історичних фактів Неронового життя Шевченко брав саме ті, які перегукувалися з поведінкою та вчинками Миколи I найадекватніше: свавільний деспотизм, розпуста, холопське оточення тощо. Паралель між катом-поганином і катом-християнином стала, очевидно, тим паростком, з якого виріс задум "Неофітів", розширився в поемі до масштабів загального зіставлення й отождолення поганської та християнської деспотій.

Образам тиранів Шевченко протиставляє благородних рицарів, провісників нового суспільства. Алкід – глибокий, складний, багатозначний символ. Він – сучасник поета, перенесений у сферу міфа і одночасно – переосмислений міфологічний персонаж, в якому розкриваються прогресивні тенденції міфічної оповіді. Алкід (справжнє ім'я Геракла), як і Прометей, належить до епохи героїчної міфології. Між ними існує історичний зв'язок. За античними переказами саме Геракл є тим героєм, що має вбити орла

Прометея і звільнити титана від страждань. Шевченко витримав міфічну вірогідність. В образі Алкіда та його матері поет прославляє борців, які поведуть народи-титани за собою.

За своєрідністю зображення Шевченкова муза – явище незвичне у світовій літературі: в селянській свитці, скромна, некриклива, проте свідомо свого життєвого покликання. Топтання людського достоїнства, зневага до людини викликає в неї протест, веде до конфлікту з суспільством, де несправедливість й жорстокість, освячені законом, відкладають скорботну печаль на її прекрасному обличчі. Звертаючись до людського сумління, до почуття справедливості, вона вперше введе в літературу натовпи безмірно покривджених людей, що населяють "Кобзар": вдів, сиріт, таврованих варнаків, покриток, занепащених кріпацьких мадонн, змальованих ніби пензлем великих майстрів Відродження.

Образ музи, створений Шевченком за етичними й естетичними ідеалами українського народу. Разом з художніми образами Дніпра як символу невичерпних сил народних, буйного вітру – символу свободи, могили – славного минулого, сліпого кобзаря, зорі, тополі, калини, образ музи належить до найулюбленіших поетичних персоналізацій Шевченка, які проходять через всю його творчість.

Найглибшу інтерпретацію отримує образ музи в триптиху "Доля", "Муза", "Слава", перлині світової лірики, одному із найвизначніших творів Шевченка після заслання, в якому етично-естетичне самоусвідомлення поета втілене в чітких образах-концепціях, де поглиблений ліризм доведений до найвищої мистецької краси, а відточена форма органічно злита з ідейно-емоціональним змістом твору.

Проблематикою стоїко-епікурейських принципів міри, гармонії, життя в межах природи, злагоди з собою, задоволення найменшим, схильністю до літературознавчих узагальнень, живописом та звукописом поетичних текстів, мелодикою слова Шевченкова муза співзвучна з музою Горація. І перше знайомство Шевченка з першим ліриком Риму, вважає авторка роботи, відбулось в школі Совгира через пісні-псалми Сковороди, які коментувалися на уроках сільським дяком (повість "Княгиня"). Сю-

жетні мотиви поезії "Всякому городу нрав і права" Сковороди, що починаються з оди Горація "До Медената", Шевченко розгорнув у вступі до комедії "Сон". Мотив творчого усамітнення у "Перебенді" також веде до Горація (Оди, III, 1). Тема безсмертя поета у витоках, безсумнівно, гораціївська. Гораціанський мотив *Non omnis moriatur* звучить у "Славі", у вступі до "Неофітів", в останньому вірші "Чи не покинуть нам, небого..."

Проте мотив злету до вершин з низів, близький кріпацькому синові, зневага до простого люду, до черні, до юрби – чужі для Шевченка. Не імпував йому і образ лункої слави серед чужих народів. Зрештою накреслений Горацієм в оді "До Торквата" образ небуття ("Ми – тільки порох і тінь"), можливо, найтрагічніший у світовій літературі, свідчить, що фраза "Не весь я помру" – тільки літературний штамп, поштовх для багатьох пізніших імпровізацій. "Незле тихе слово" Шевченка – це надія на життя в душі українського народу, віра в нього. Жоден поет світу не відчував такого кровного зв'язку зі своїм корінням, як Шевченко. Саме тому мотив смерті побічний у його творах. Для поета не існувало смерті: своє життя у віках він пов'язував з безсмертям українського народу.

У "Перебенді" Шевченкова муза перегукнеться з музою найславнішого кобзаря античного світу Гомера і той дивний спів разом з безіменними народними піснями Шевченко-кобзар увічнить в українській літературі своєю першою збіркою. Перебендя, робить висновок авторка дослідження, – жива традиція гомерівського аеда в українській літературі. Поетично-пісенне мистецтво стародавніх аедів із метрополій, безумовно, поширювалося на північних теренах її співучо-мальовничої ойкумени з родючими землями, м'яким кліматом, лагідною вдачею та музичним хистом жителів. Шевченко продовжив традиції старогрецьких аедів. Як славетний аед Гомер, він виступив співцем і вчителем свого народу. Космічно-згармонізована поезія "Кобзаря" вся співається, володіє невичерпно-життєдайною силою самої природи, насичена її творчо-коловим рухом, світиться трансформованою енергією еллінського духу.

Шевченкова муза неповторна і в українській літературі. Вона – живий образ душі поета: безсмертна богиня і земна жінка в подібі матері, сестри, коханої, друга, вірної супутниці від рідних мальовничих видноколів до глухих закутків імперії, його Доля і Слава, провідна Зоря і Дружина святая, відсвіт материнської ніжності, саможертвної відданості, втілення жіночого ества взагалі. Художній всесвіт Шевченка випромінює тепло, бринить мелодійними звуками української землі, світиться різними гранями мистецького хисту Шевченка-художника. У космосі Шевченка з глибоким зв'язком людини і природи витає могутній дух далеких пращурів, українських ларів і пенатів, одвічних берегинь батьківських традицій і народної мудрості.

П'ятий розділ "Компоненти грецької драми в поемах Шевченка" присвячений жанровій специфіці поем Шевченка – його прологам та ліричним відступам, що мають глибокі традиції в європейській літературі.

За визначенням Арістотеля, пролог – ціла частина трагедії перед виступом хору ("Поетика" 12). Це – пролог в широкому значенні слова, або експозиція, яка в грецькій драмі починається або хоромою піснею, або діалогом, або монологом. У Евріпіда, наприклад, експозиція творить синтез цих трьох елементів. По-знайомивши публіку з місцем дії драми, пролог подає попередню її історію, тобто передісторію подій, що відбулися напередодні даної трагедії і визначили ситуацію, що склалася в момент початку драми. Величезна багатопланова передісторія спостерігається в "Гекубі", "Олені", "Іфігенії в Авліді", "Фінікіянках" Евріпіда. Відкриваючи драму, дійова особа, головна або другорядна сама себе відрекомендує глядачам, наприклад, Амфітріон в пролозі "Геракла", Діоніс – у "Вакханках".

Пролог до поеми "Гайдамаки" Шевченка створений у формі авторського ліричного монологу. "Мар'яна-черниця" починається монологічною розповіддю, "Невольник" та "Княжна" відкриваються монологом-зверненням поета до зорі. У поемах "Наймичка", "Слепая" монолог виголошується головними героями цих поем.

Шевченкові прологи стисліші, ніж прологи Евріпіда, ясна річ – без розлогих генеалогій, і читач дуже легко в них орієнтується. Наприклад, у "Наймичці" спочатку поет представляє головну героїню, далі вона сама розповідає про себе читачам. Пролог "Наймички" має дуже загальну романтичну локалізацію – могила серед покритого туманом поля. Місце дії Сліпої з однойменної поеми – ворота панського двору на чужині. Пролог "Гайдамаків" вражає просторовими і часовими трансформаціями.

Багатоплановістю та неординарністю мотивів вражає вступ до "Гайдамаків" Шевченка. Фактично поема має два вступи – передмову та "Інтродукцію". Головною темою прологу-передмови є літературна полеміка Шевченка з Белінським, пов'язана з виходом у світ весною 1840 року журналу "Ластівка" з творами Шевченка. "Ластівка" попала до рук Белінського, що мав написати на неї рецензію для травневих "Отечественных записок". Про поезію Шевченка Белінський не згадав ні слова, не зробивши аналізу художньої вартості жодного з вміщених у "Ластівці" творів. Він використав журнал для прокламацій своїх антиукраїнських поглядів.

Відповідаючи московському критикуві, Шевченко вжив давній засіб літературної полеміки, дуже популярний у пролозі грецької драми, особливо, комедії, де полеміка складала велику його частину. Арістофан, наприклад, використовував цей засіб для боротьби зі своїми противниками ("Жаби", "Жінки на святі Тесмофорій"). Теренцій продовжив традицію Арістофана. Проте в пролозі до комедії "Андріянка" поет вважає ведення літературної полеміки зі своїми опонентами не достоїнством власних творів, а їх недоліком, бо він змушений займатися у прологах справами, що не мають безпосереднього відношення до дій п'єси. Подібні аргументи на захист своїх літературних позицій висуває Шевченко у вступі до "Гайдамаків" (уривок "Спасибі за раду!").

Дослідники прологів Евріпіда констатують момент переліку дійових осіб драми в пролозі як обов'язковий компонент трагедії Евріпіда. Перед очима читача у пролозі до "Гайдамаків" вони з'являються натовпами – "а тим часом Пишними рядами Виступають

отамани, Сотники з панами і гетьмани – всі в золоті". В сценічне життя прологу включаються люди різних рангів: отамани на банкеті походжають, "неначе на раді; гайдамаки встають, моляться, одягаються; грає кобзар, взявшись в боки "навприсідки танцюють парубки з дідами, веселиться вельможна громада і т.д. Як поетичні фікції зринають у пролозі ілюзорна сценічна хатина поета (уривок "У моїй хатині, як в степу безкраїм...") та його робоче місце в кінці столу (уривок "Отак, сидя в кінці стола"). Історія козаччини в пролозі постає як видіння ("Заспіваю – розвернулася Висока могила").

До чисто формальних прийомів, вжитих Евріпідом на початку прологу, відносять подібні на молитву звернення до божества, неживого предмета або якогось явища природи чи географічного пункту – міста, ріки. "Циклоп", "Прохачки", "Фінікіянки" починаються зверненням до божества, "Алкеста", "Андромаха", "Електра", "Фінікіянки" – до неживого предмета, "Іфігенія в Авліді" – діалогом Агамемнона і Слуги.

Зверненням до зорі розпочинаються ліричні прологи-монологи "Невольника" та поеми "Княжна" і ці звернення-молитви до зорі в обох прологах не мають собі рівних у світовій літературі. Вони є індивідуальними витворами-молитвами Шевченкового генія в неволі. Звернення до предмета або явища природи, в якійсь мірі суттєвого для героя, також характерне для прологів Шевченка: головна героїня "Наймички" звертається до туману, щоб стати невпізнанною. Інші спільні мотиви прологів Шевченка і драм Евріпіда засвідчують грецьку трагедію як джерело поем Шевченка, хоч зміст і форма кожного прологу конкретно відзначаються змістом тієї трагедії або поеми, вступом до яких він служить.

До грецької драми ведуть ліричні відступи поем Шевченка. Позначені масштабними проблемами морально-етичного плану, вони наповнюють Шевченкові поеми драматичною напругою, емоційністю, експресією, створюють сюжетно-композиційну неповторність "Гайдамаків" і "Катерини".

У грецькій драмі хор – безпосередній учасник драматичних подій, інтерпретант головних сюжетних ліній, вчинків дійових

осіб. Він уточнює минуле героїв, передбачає майбутнє, дає поради, радіє, жахається, обурюється, проклинає. Хорові партії викликають у глядача почуття страху за долю героя і співчуття до нього, творячи ту очищаючу дію, про яку говорив Арістотель в "Поетиці" ("Поетика", 6). Роль хору особливо активізувалася у кульмінаційних моментах драми.

Аналіз показує, що функції ліричних відступів поем Шевченка аналогічні хоровим партіям грецької драми. У ліричних відступах поет найкраще інтерпретує події своїх творів сам. Нічого не приховуючи від героїв, він оцінює їх дії, визначає особливості драматичних ситуацій, вказує на моральні принципи або засади, з якими узгоджується або розходиться поведінка героя, наприклад, у "Гайдамаках" (уривок "Бодай не дивитись, бодай не казати!").

Трагічний хор не тільки коментує вчинки героїв, але намагається втрутитися в події драми. І це втручання було постійним, інколи – досить агресивним. Так, в кінці трагедії "Агамемнон" Есхіла хор не витримує і оголює мечі, щоб розправитися з коханцем Клітемнестри Егіфом.

Ліричний герой Шевченка втручається у "Катерині" ("Лучче ж поміркую, Де-то моя Катерина З Івасем мандрує"), у "Гайдамаках" ("А я поміркую, ватажка де взять"), дає поради, бере на себе службово-інформативну функцію Вісника грецької драми, коментуючи те, що знаходиться ніби за текстом твору ("Дивіться, що роблять у титаря в хаті Пекельнії діти"). Інтригуючи читача, він ніби-то звітує про закулісні події:

А поки –

До корчми вернуся

Що там робиться

А мені тепер на Умань

Треба подивиться

Складається враження, що Шевченко писав "Гайдамаки" для сцени – настільки він зацікавлений перебігом подій.

Хорові партії грецької драми та ліричні відступи поем Шевченка зближуються та еднаються тими глибинними проблемами, які в них проголошуються та розв'язуються. Головною у грецькій драмі була проблема Долі (Тюхе), сліпої, згубної, фатальної Не-

минучості (Ананки), Мойри у Гомера, що втілювала несхитні закони природи, яким підкорялися смертні й безсмертні, порушення яких вело до етичної дисгармонії Всесвіту.

Грецька трагедія від Есхіла до Еврідіпа на прикладах цілих родів, поколінь, окремих людей демонструвала неблаганну силу Долі. На думку багатьох античних мислителів, Неминучість визначала трагічну концепцію людського життя взагалі ("Цар Едіп"). Висвітлюючи колізії сліпої Ананки, грецькі поети намагалися досягнути таємниці Всесвіту з відношенням людини до космічних світових законів, знайти в них причинність або запрограмованість вирішальних моментів людського життя і людської історії. Фаталіст Софокл беззастережно вірив в залежність Долі людини від вищої сили. Тому в античній драмі часто висвітлювалися страждання, що випливали з готової катастрофи, загубленої серед поколінь; її причина залишалася далеко за межами трагедії.

Мотив долі звучить в усіх ранніх творах Шевченка, створених у Петербурзі, забарвлених незворушною фатальністю "сліпої" Ананки Софокла. Невипадково перші малярські спроби Шевченка ширяєвських часів починаються композицією "Едіп, Антігона, Полінік", згаданою в "Художнику". Смерть дівчини та її коханого у "Причинній" зумовлені злою Долею зверху і самим коханням. Мотив Недолі звучить у ліричному відступі поезії "Думи мої, думи мої..."

Як і грецька Неминучість українська Доля у Шевченка визнається зверху (уривок "Така її доля" з "Причинної"). Проте Доля в поезії Шевченка не така грізна сила і не така заплутана як в античній драмі. Вона відчутно земна, замкнута в межах тільки одного періоду життя. Обмеженість трагедійних ситуацій коротким періодом часу у Шевченка пояснюється соціальним статусом його героїв. Персонажі Шевченка – переважно сироти, наймити, наймички, представники найупослідженіших верств українського суспільства – люди безродні. А звідси – інший зміст Долі у Шевченка, інша трагедія героя. Трагедія Ореста чисто моральна: виконуючи обов'язок, він ставав вбивцею матері. Доля Ореста безпро-

світньо темна до кінця життя. В "Царі Едіпі" вона ще страшніша. Відкидаючи тезу про механічне чергування щастя й нещастя в людському житті, Есхіл в "Орестеї" проголошував непохитність закону справедливої відплати. Софокл розвивав її далі.

Закон справедливої відплати, "кари невсипущої" – важлива тема Шевченкової поезії, проте наповнена іншим змістом. Трагічна визначеність Долі Шевченкових героїв досить важка, страшна, навіть демонічна, але просвітлена і зрозуміла, бо вона соціально-класова. Час відбився на Долі Шевченкових героїв. Тільки один Гонта виділяється страшною помстою в ім'я обов'язку і своїм вчинком найбільше перегукується з трагічними героями грецької драми – Медеєю.

Ярема в "Гайдамаках" усвідомлює свою Долю сироти як соціальну трагедію. З наймита і попихача він перетворюється в грізного месника за свою Долю та Долю дорогих йому людей. Шевченкові герої доходять до конфлікту з тим суспільством, в якому живуть, усвідомлюючи можливість зміни свого статусу знедолених.

З проблемою Долі тісно пов'язується й інша проблема грецької драми – проблема щастя, що вимірюється глибиною філософської мудрості та життєвим досвідом. Трагедія розвивала ці постулати в різних ракурсах. На думку Евріпіда, той, хто вміє триматися міри в багатстві, славі, радощах, бажаннях та почуттях, володіє "найвищим даром богів". Устами хору з "Вакханок" Евріпід підсумовує роздуми про щастя людини. В усіх своїх бажаннях, вчить поет, треба орієнтуватися на свою коротковічність, щоб через надмірність не втратити те, що маєш (р. 900-910). У подібному ключі постає Шевченкова концепція відчуття щастя – задоволення найменшим – у "Гайдамаках". Поет милується відтинком дня як найціннішим дарунком Долі (уривок "Тяжко жить на світі, а хочеться жить...").

Найвища цінність, доходить висновку Евріпід, лише в самій людині, в її природі, душі, характері, тобто в тому, що вирізьблене самою природою. А значить – і щастя. "Якщо більше в тобі доброго, ніж лихого, – вважай себе щасливим", твердить

Евріпід в "Іпполіті" (р. 472-473). Отже, добра, благородна душа – неоціненний скарб, без якого немислиме щастя. Творчість Шевченка сповнена глибинами людського добра. У вірші "Буває іноді старий..." моральна філософія виголошується життєвим принципом поета ("Добре жить Тому, чия душа і дума Добро навчилася любить"). Ідеєю добра Шевченко перегукується з Евріпідом найглибше.

Шостий розділ "Спільні мотиви "Сумних елегій" Овідія та "невольничої" лірики Шевченка присвячений творчості Овідія та Шевченка часів заслання. "Сумні елегії" Овідія та "невольничача" лірика Шевченка – то відчайдушний крик душі "на краю землі", приречених на духовну самотність поетів в різні періоди людської культури.

Несподівана кара приголомшила Овідія, підірвала фізично і морально. Після трагічної останньої ночі в Римі для опального, вже немолодого поета потяглися десять сумних літ серед варварського оточення у незвичному кліматі. Безнастанні жалі людини, що гине, наповнюють всі твори Овідія часів вигнання. Жах і розпач змінюються непевною надією, непевна надія – покорою долі, очікуванням смерті. Один без друзів, далеко від батьківщини Овідій стверджував культ самотності, наполягав на ньому як на нормальному стані свого існування. Представник тієї культури, до якої належали Гомер, Софокл, Каллімах, Енній, Вергілій, він ділить світ на культуру і варварство, не приймаючи останнього. Поет постійно відчуває себе часткою культурного світу, закинутаго серед чужого оточення. Тому він благає не про повернення в Рим, а тільки про зміну місця заслання – "ближче до римської землі, далше від диких ворогів".

Однією з причин протесту Шевченка проти місця свого ув'язнення було сприйняття його як дикунського краю. У вірші "Не додому вночі йдучи..." поет створює образи двох свят. Перший – свято на батьківщині (уривок "Завтра рано Заревуть дзвіниці В Україні"). Другий – відсутність святості на чужині (уривок "Завтра ж рано Завіє голодний Звір в пустині..."). Простори пус-

тельного вигнання в Овідія і Шевченка завжди звучать контрастом до милих серцю пейзажів рідної землі.

Трактуючи самотність як ненормальний стан людської душі, породжений зовнішніми обставинами, Овідій не виливає свої муки, а перелічує їх, вдаючись до риторики. Він розглядає свою самотність зі сторони, – з цього світу, частиною якого він є, описує, як виникає самотність людини під гнітом обставин байдужого світу. Шевченко дивиться на світ через свою самотність, показує, як перетворюється світ під небайдужим поглядом його самотності. Звідси риторичний характер поезій Овідія та інтроспективний – лірики Шевченка.

Ще до заслання в 1839 році Шевченко написав вірш "Думи мої, думи мої...", структурно близький до листа. Сповнений тугою за Україною, вірш містить звернення, роздуми, спонування, заключне слово, витриманий в жанрі послання.

Як і Овідій, що посилав свої твори в Рим ("Іди, книжко, замість мене подивись на Рим"), супроводжуючи їх словами "сироти", "діти", Шевченко називає свої думи "нерозумними дітьми", посылаючи їх в Україну ("В Україну ідіть, діти! В нашу Україну"). У вступі до "Гайдамаків", що також має форму послання, Шевченко поглиблює коннотації дум, творів поета, називає гайдамаків "дітьми", "хлоп'ятами", "синами", "орлами", визначає батьківщину місцем жданого пристанища творів митця: "Сини мої! орли мої! Летіть в Україну".

Образ співчутливого читача, прихильного до поета, вперше з'явився в понтійських поезіях Овідія: "Якщо знайдеш когось, хто тужить за мною, вигнанцем,- писав Овідій у зверненні до твору, якого посилав на батьківщину,- хай прочитає ті пісні з сльозами на очах" ("Сумні елегії", I, I, 27-28). У поезії "Думи мої, думи мої..." він фігурує адекватно ("Може, знайдеться дівоче Серце, карі очі, Що заплачуть на сі думи..."). Характерний для поезії Овідія недруг, якого чекає кара, – аналог у Шевченка того, хто "дивиться на людей душою". Його жде "пекло на сім світі". В Овідія – прокляття.

Спільний фон постає і з інших співставлень. Образ політих сльозами дум у Шевченка перегукується з образом політих сльозами Овідія книг, табличок. Актуальний в поезії Овідія-вигнанця мотив смерті на чужині, також передчасний в поезії Шевченка. Образи смутку, сліз, горя, піску чужого, якими сповнені "Думи мої, думи мої...", небажання писати, співчутливий читач, злий недруг – символи художнього світу Овідія часів заслання.

На основі цих спостережень і зіставлень можна зробити висновок, що до заслання, очевидно, в час навчання в Петербурзькій Академії мистецтв Шевченко читав "Сумні елегії" та "Послання з Понту" Овідія, і вони стали поштовхом для написання його ранніх поезій, а також деяких творів періоду заслання. В часи Шевченка існував прозаїчний переклад "Тристий" О.Тінкова (1778), віршований – Ів.Срезневського (1795). Вихованець Академії мистецтв, в якій панував дух високої класики (Овідій був найпопулярніший серед античних авторів), учень і друг Брюллова, щирого прихильника античної літератури, Шевченко не міг не читати творів Овідія, вже перекладених на російську мову. Про це свідчить вірш "Думи мої, думи мої...".

Образ світу, відтвореного Овідієм на засланні, так імпронував молодому Шевченкові всіма деталями пережитого, переплітався з життєвими колізіями його непевної долі, його передчуттями, накладався на власну модель, співпадав з пережитим у Петербурзі – далеко від рідної землі, що він трансформував головні мотиви "Сумних елегій" та "Послання з Понту" Овідія у свої, поглиблюючи ними провідні мотиви "Кобзаря". У "невольничій" поезії ці мотиви стали власними мотивами, злилися з його життєвим досвідом.

В душі обох поетів йде постійна боротьба між тим, що було і стало, між "тут" і "там". "Тут зорі інші, ніж у нас, небо не таке, як у Римі", - писав Овідій другові ("Послання" I, 5). Подібні зіставлення проводить Шевченко в листі "А.О.Козачковському":

І там стеги, і тут стеги
Та тут не такії.
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії...

В Овідія рідна земля постає в снах і наяву у вигляді рідних дахів, знайомих зір, дорогих горбів, де спочивають прадіди, милих серцю краєвидів. У Шевченка минуле зринає не тільки в спогадах, роздумах і снах, а своєрідно воскрешається, появляється як видіння, що співіснує з теперішнім, живе в ньому (поезія "Хіба самому написать...").

Проте модель світу Шевченка-невольника змістовно відрізняється від моделі світу Овідія-засланця. Вона охоплює всю Україну, різні аспекти її життя, саме тому поняття батьківщини у Шевченка значно глибше й ширше, ніж в Овідія. Образ батьківщини Овідія-засланця звужений до окремих людей і місць. Погляд опального поета звернений до Риму, Августа, дружини як символів культури і порятунку. Байдушний до особистого, Шевченко завжди резонує на фоні соціального (поезія "Мені однаково...").

Спільний мотив поезій Шевченка та Овідія часів заслання – повільний плин часу на чужині. У багатьох листах та елегіях Овідій жаліється, що час в Томах тягнеться дуже повільно, "неначе стоїть на місці". Порівняймо у Шевченка: "О господи, як то тяжко Тії дні минають". "Мені здається, - писав Овідій, - що в розлуці з милою вітчизною я прожив стільки років, скільки греки сперечалися з Троєю" ("Сумні елегії", V, 10, 3-4). Плин життя Шевченка в неволі постане в національно-виразному образі осіннього чумацького шляху (поезія "Неначе степом чумаки..."). Обидва вигнанці рахують роки, бояться смерті на чужині.

З поезій Овідія і Шевченка дізнаємося, що вони потребували лікарської допомоги. Читаємо, що рання весна вселяє Овідієві надію на зустріч з заморським кораблем, на рідкісну нагоду поговорити з прибулими моряками рідною або грецькою мовами, отримати вісті з Риму ("Сумні елегії", III, 12). Декілька разів Овідій повторює, що в нього мало книг, просить друга прислати їх ("Послання", III, 6, 29-30). Подібне читаємо в поезіях Шевченка. Нетерпляче очікування листів вилилося у вірші "Хіба самому написать...", "І знов мені не принесла...". У листах до Рєпніної, Лизогуба не раз звучать прохання прислати йому книги.

У віршах обох поетів зустрічаємо картини місцевої природи, в яких звучить і неповторна краса чужого краю, пропущена крізь призму душевних станів. Так, в елегії про гетьську весну Овідій оспівує скромну красу північної весняної природи з фіалками, першою травною, що пробивається у полі, першою ластівкою, що в'ється над стріхою вигнанця, скреслими снігами, пробудженими сонячним промінням. Складну гаму почуттів радість, смуток, неспокій і ніжність – передає Шевченко у вірші "За сонцем хмаронька пливе...", єдиному косаральському пейзажеві, сповненому світлими барвами та тонами, породженому найпотаємнішими порухами його душі.

Проблема духовної самотності у Шевченка найбільше посилювалась забороною писати і малювати, тому крик його душі буває ще одчайдушнішим, ніж крик душі Овідія. Ця заборона стала приводом для паралельних зіставлень Шевченком своєї долі з долею римського поета. Статус Овідія вільної людини на засланні, право творити і висилати свої поезії на батьківщину полегшували йому життя в чужому краї, примиряли з місцем вигнання. Все це спонукало поета вивчити гетьську мову, написати на цій мові поетичний твір, а в останній період творчості – прихильно відгукнутися про край свого вигнання та його жителів.

Микола I санкціонував фізичну і моральну наругу над Шевченком – людиною й поетом. Кожен порив Шевченка творити закінчувався доносами на нього царських сатрапів і встановленням над ним ще суворішого нагляду. І ця наруга тривала до кінця днів поета. Роздумуючи над своїм життям невольника Шевченко не раз згадає Овідія, проведе жахливу паралель між поганською Римською та християнською Російською імперіями, звернеться не раз до долі римського поета. Поезії Шевченка "Заросли шляхи тернами...", "А.О.Козачковському", "N.N." ("О думи мої! О славо злая!"), "Чи то недоля та неволя..." та інші твори засвідчують безпосередні контакти українського поета з понтійськими поезіями Овідія, свідоме та підсвідоме осмислення його творів часів заслання; вплив "Трістий" Овідія відчутний у триптиху (вірш "Муза").

Незважаючи на різні позиції – світоглядні та релігійні муза Шевченка виразно перегукується з музою Овідія своїм високим гуманним началом, яке допомогло їм обом вистояти в життєвих катастрофах, перебороти важкі перипетії долі. Аналіз творчості обох поетів-засланців стверджує дві важливі істини:

- психологія вигнанця з рідної землі не змінилася протягом тисячоліть
- сутність всякої імперії залишається тією ж попри часову протяжність і людський поступ.

Висновки узагальнюють результати дослідження.

Художня образність Шевченка, тематика його творів висвітлюють споконвічну, плекану тисячоліттями на нашій землі культуру рільників, споріднену з тією середземноморською, яку оспівав Гомер. Ностальгія за найсокровеннішими витворами мирного людського генія, за обжитим простором з садом, домом, рідними зорями, що асоціюються з батьківською землею-Вітчизною, визначають хліборобський субстрат української і середземноморської культури, вирізняють її високі гуманістичні тенденції. Сюди відносяться і вирішення загальнолюдських проблем. Вони свідчать про те, що Гомер, Есхіл, Софокл, Евріпід, Феокрит, Вергілій, Горацій, Овідій, Тібулл, Шевченко працювали в одному культурологічному просторі, творили в одній сфері ідей, в одному контексті великої теми: Людина на Землі – Людина і Природа – Людина у Всесвіті. Бо дім – не тільки місце проживання, сад – не лише плодове дерево, і зірка – не просто небесне світило, а глибокі символи, що еднають різні народи на ментальному рівні. У поетичних складниках художньої образності хлібороба звучать високі пориви людської душі до духовних начал, записаних у підтексті Великої Книги життя Природи і Всесвіту.

Безпосередній чи опосередкований діалог Шевченка з античними авторами, комплекс загальнолюдських проблем в його поезіях, спільне користування одними і тими ж темами та мотивами свідчать про високий рівень цього спілкування. Проте, зазнаючи

могутніх стимулів від естетичних порухів античних авторів або їх посередників, Шевченко залишався національно-самобутнім, бо процес стимулювання не був пасивним. Поет вибирав те, що найбільше відповідало потребам українського суспільства та його творчій особистості. В результаті такого відбору викристалізувалися національні традиції, які живили генерації поетів майбутніх поколінь, підпорядковуючи творчі проблеми кожного внутрішньому процесові розвитку української літератури, рівень якої на початку XIX ст. був досить високий. Про це свідчить проблематика творів Шевченка.

В усіх опрацюваннях Шевченком античних символів, мотивів, тем, літературних моделей завжди домінують національні традиції. Вони становлять безперервний процес, в якому намітилися важливі тенденції дальшого розвитку української літератури: перехід від загальної проблематики античного універсалізму до вирішення конкретних соціальних та політичних завдань, які стояли перед українськими літераторами.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Шевченко і античність. - Одеса.: Маяк - асоціація Бригантіна, 1992. - 10, 82 д.а.

2. Хліборобські корені старогрецької та української культури (із спостережень над поетикою Гомера і Шевченка) // Міжнародна наук. конф. "Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє". Матеріали доповідей. - Одеса, 1995. С. 174-176.

3. Астральний характер поезії Т.Шевченка та Гомера (космос українця і космос стародавнього грека) // Міжнародн. наук. конф. "Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє". Матеріали доповідей. - Одеса, 1995. - С. 130-132.

4. Перевтілення дівчини в тополю в однойменній баладі Шевченка та Дафни в лавр у "Метаморфозах" Овідія // Щорічні записки з класичної та романської філології. - Одеса, 1995. - Вип. 2. - С. 39-42.

5. Світоглядність пейзажів Шевченка // Міжнародна наук, конф. "Відродження української державності: проблеми історії та культури". - Одеса, 1996. - С. 135-136.

6. "Садок вишневий коло хати..." Шевченка в контексті культурних та літературних традицій // Міжнародна науково-практична конф. "Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні". Матеріали доповідей. - Одеса, 1996. - Част. II. - С. 62-64.

7. Шевченкова калокатія і античні теорії прекрасного // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса, 1996. - Част. II. - С. 68-70.

8. Гімн праці в "Георгіках" Вергілія та "Близнецах" Шевченка // Культура України: історія і сучасність. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. - Харків, 1996. - С. 22-23.

9. Космос в поезії Шевченка // Історико-літературний журнал. - Одеса, 1996. - №2. - С. 19-24.

10. Українська ментальність в поезії Шевченка // Сучасна етнокультура та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матеріали регіональної науково-практичної конференції. - Одеса, 1996. - С. 138-139.

11. Освітній ідеал Шевченка // Освіта в сучасному суспільстві: проблеми, теорія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса, 1996. - С. 12-14.

12. Мотив сільської ідилії в античних авторів та поезії Шевченка (до проблеми сучасного виховання) // Освіта в сучасному суспільстві: проблеми, теорія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса, 1996. - С. 20-26.

13. Ліричні відступи в поемах Шевченка ("Гайдамаки", "Катерина") та хорові партії грецької драми // Вісник Одеського державного університету імені І.І.Мечникова. - №1. 1997. - С. 14-24.

14. Шевченкові святі місця // Наше життя. Our life. - Нью-Йорк, 1997, - № 3, березень. - С. 2-5.

15. Вступи у поемах Шевченка та прологи в трагедіях Евріпіда // Роди і жанри літератури. Збірник наукових праць... - Одеса, 1997. - С. 69-72.

Maistrenko M.I. Antique Culture and the Realm of Shevchenko's poetry. Dissertation maintaining the Degree of the Doctor of Philology Discipline 10.01.05 - Comparative Literary Study, Kyiev State University after Shevchenko, Kyiev, 1997.

The thesis under defence is the first investigation of the kind which is studying the influence of the antique culture on Shevchenko's creative work, as part of the spiritual world of the Ukrainian nation. It is proved that the subject of the thesis is conditioned by the inner necessity of the artistic heritage of the poet as well as the mentality of the Ukrainian people.

The analysis of the problems of the creative works by the antique authors and the poetry by Shevchenko and their artistic characters reveal the common humanistic tendencies both in the development of the antique and the Ukrainian literature.

Майстренко М.И. Античная культура и мир Шевченковой поэзии. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук 10.01.05. - сравнительное литературоведение, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Защищается рукопись, в которой впервые исследуется роль античной культуры в творчестве Шевченко как части духовности украинского народа, доказывается, что тема исследования обусловлена внутренней потребностью переосмысления художественного наследия Шевченко, а также истоков ментальности украинского народа на генетическом уровне.

На основе анализа проблематики произведений античных авторов и поэзий Шевченко, их художественной образности, раскрываются гуманистические тенденции развития античной и украинской литературы.

Ключові слова: антична культура, українська ментальність, космос, логос, міф, муза, метаморфоза, символ, хліборобський субстрат, ностальгія, порівняльний аналіз.

Сдано в набор 20.05.97. Подписано в печать 27.05.97.
Объем 2.0 печ.л. Формат 60x84/16. Тираж 100 экз.
Бумага офсетная. Заказ № 285.

Отпечатано в типографии НПФ "Астропринт"
Одесса, ул. Преображенская, 24, к. 13.
Тел./факс: (0482) 26-98-82.

433364

AV 38.338